

УНИВЕРСИТЕТ У БЕОГРАДУ,

13. — ПУБЛИКАЦИЈЕ РЕКТОРАТА — 13.

КУЛТУРА И ХАРМОНИЈА

СВЕТОСАВСКИ ГОВОР РЕКТОРА БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРСИТЕТА

БОГДАНА ГАВРИЛОВИЋА

(ДРЖАН 27 ЈАНУАРА 1924)

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „НАРОДНА САМОУПРАВА“ А. Д. КНЕЗ МИХАИЛОВ ВЕНАЦ 20.

1926.

КУЛТУРА И ХАРМОНИЈА.

Још пре Великог Рата осећала се тежња у целом културном човечанству да се појаве колективног живота не само социолошки објасне, већ да се и у самом том животу постави ред по законима социологије. После рата та се тежња још јаче осећа, и како се и социологија налази у системи науке о природи, мислим да баш у данашње доба тоталне социалне дезорганизације и дисхармоније треба показати, како се културом, а специјално науком, дошло до сазнања о хармонији, која постоји у данашњем нашем схватању природе и данашњем нашем погледу на свет.

Свака култура има своју основну концепцију, свој — да речем — врховни принцип, по коме се развијају сви њени облици и симболи: државе, народи, друштва, религије, уметност, наука, богови, епохе, привредни системи, погледи на свет, итд.

У најстаријим културама тај принцип је био изражен тежњом за савлађивањем природе, и све те старе културе — чак и оне које су се развијале потпуно самостално, у географским срединама у којима није било никаквих веза и међусобног утицаја — све те културе развиле су се из тог простог принципа. За трајања њихова устремио се био човек само против тираније природе, а данас, претворивши је у свога покорнога роба силом културе, то јест силом једне нове природе коју је он својим духом стварао; он не само да улази у мистерије њезина порекла, већ покушава чак да јој у Суду Душе и Разума суди и о смислу њезином.

Дух човечји, једна нарочита моћ, једна нарочита натура, која може да ствара и рађа, та *natura naturans* с једне, и култура, та *natura naturata* с друге стране, чине дакле једну целину у културном организму, а спољно обличје и унутрашња садржина тога организма зависе од три фактора: прво од психичке предиспозиције оне средине која културу ствара; друго, од материјалних услова оне средине у којој се култура рађа и развија; и треће, од традиција које су за ту културу биле везане. Да ли су географска средина и традиције имале утицаја на структуру психе народне, и, ако је тих утицаја и било, да ли су они били једини или је поред њих било и

других, о томе нећемо говорити. Али ваља истаћи ово као чињеницу: предиспозиције психичке има; има је у појединих људи, има је у појединим породицама; има је у разним деловима истога народа, и има је у разним народима.

Друкчије су мислили и осећали Инђани, Мисирци и Вавилонци, него стари Грци; ови друкчије него Семити, Римљани и Туранци; ови друкчије него модеран човек.

Кад се то има у виду, онда ће нам јасно бити зашто свака култура мора имати своју идеју, своје страсти, своје тежње и склоности, свој живот, своје цветање, своје опадање и кочење, и своју смрт; зашто је она, другим речима, и по органској и по аорганској страни својој морала добити своје нарочито обличје и своју нарочиту виталну моћ.

Тако је култура примитивног човека морала бити утилитаристичка. Такве су, у осталом, биле и старе, историјске високе културе: вавилонска, мисирска, и кинеска. Али ма да су све те културе биле везане само за материалну страну живота, ипак оне представљају прве светле станице кроз које је човечанство у дугом путовању и лутању своје морало проћи, да би дошло до оне високе тачке на којој се дачас налази. Духовна садржина тих првих култура уздигла је, на име, по прикривеној моћи својој, како је то био још Аристотел запазио, и човека ниже врсте, изнад првобитних мотива његових, на једну тачку на којој је он морао у свести својој доћи до уверења да у духу његову има нечег божанског.

То уверење добило је своју конкретну форму, своју праву садржину, своју лепоту, сјај, моћ и своју боју тек у пламену античке културе, која је прва међу свима са специфичне аполинске психе античког човека по једном сасвим новом гледишту почела ценити вредност живота и ередност културних добара у њему. А то гледиште било је у овом схватању: не треба мислити да би се живело, већ треба живети да би се мислило.

По концепцији античког човека све раније културе претвориле су дивљака у варварина; тек његова култура могла је од варварина створити човека, то јест Грка, који је почео стварати и развијати своју културу по овом врховном принципу: све је идеја и све је хармонија, и према томе, цео живот, сав морални и материални свет, сва филозофија, сва наука и уметност, све то треба да буде у идеји и хармонији.

Та догма античке културе провлачи се кроз цео живот античког човека и осећа се у свима појавама и правцима његова живота. Она је витални живот потпуно уништила и у страну потиснула, и отуда се у античком свету јавља велика аверсија према материалној култури, која вређа идеју и која с њеном божанском моћи не треба и не сме да има никаквих веза. Сократ је говорио: наука је врлина, а Бекон: наука је моћ, а то су два потпуно различита погледа, и сваки.

од њих вреди очевидно само у оквиру једне културе — оне у којој се тај поглед морао јавити као логичка последица врховне идеје те културе.

Сва у идеји; сва у уметности и науци; лепо, ингениозно и потпуно довршено дело; са политичким и социалним облицима живота, који су сви били у служби њезиној, а не она у служби њиховој, та се култура није могла органски везати у једну целину са римском цивилизацијом и с римским практичним духом. Прва је својим врховним културним принципом убила живот, а друга је по том свом принципу била инкарнација живота. И кад је дошло до судара та два принципа, који се нису могли измирити у својим основним погледима на живот, онда је историја по вечним законима својим осудила идеју и својом пресудом дала превагу животу. Али ако је она у том суду своје дала већу вредност животу, она ни тада, као никад ни пре ни после тога, није могла осудити на смрт једну бесмртну идеју, која је по човечјем духу просула светлост божанства, и која се, потиснута само бруталном силом живота, убрзо појавила с пуним сјајем и значајем својим у оквиру једног новог културног принципа.

Тај нови културни принцип повезао је у једну целину три културне мисли: јелинску, римску и јудејску, и из синтезе те три мисли развио се јако диференцирани организам, који симболички представља данашњу нашу културу.

Јасно је да није могуће у дубини схватити суштину тајанствених струја свих оних моралних, духовних, психичких, и материалних сила које су током читавих столећа и епоха утицале на спољни облик и унутрашњу садржину те културе. То би значило знати не само све законе моралног и физичког реда у свету, већ у исто време знати и све напоре, сва дела, све наде, болове, радости и тежње онога некад дивљег, суровог, зликовачког и срамом умрљаног, некада опет питомог, племенитог, мирног и анђеоски чистог створа који се зове човек. Али ако је немогуће ући у тајанствену природу поменутих сила, једно је ипак могуће рећи — могуће је рећи да је ту културу стварао данашњи човек с једне стране силом своје дубоке фаустичке која тражи усамљеност, ширину и бескрајност психе, и с друге стране силом свога слободног, немирног, и ингениозног духа, који тражи решење и најтежим проблемима.

Тај карактер психе и духа западњачког човека осећа се у свима облицима данашње културе: у политичким и социалним феноменима њезиним: у државама, великим градовима,itrustовима и синдикатима исто онако као и у религији, уметности и науци. Само ваља рећи да по струјама које човечанством владају, у данашњем културном организму нема ни једног органа његова који би својим значајем и својим виталитетом наткрили науку. Јер, међу свима културним вред-

ностима, једино је наука ушли у општу свест свих народа и постала општим добром целог културног човечанства.

Државе и религије, чак и најмоћније и најраспрострањеније, постојале су, постојале су и постоје, али ни такве државе, ни такве религије нису могле да повежу у једну органску целину целочовечанство. То исто није могла да учини ни уметност, ма да је њена идеја по концепцији шири од идеје науке.

Гете старац — тај по хронолошком реду последњи мудрац човечанства — није са формализма њезинг волео математику, али би зато ипак и он због нежне хармоније бројева и облика говорио да и у њ-ним истинама има лепоте. И збиља свака истина, била она морална, научна или друге које било природе, изазива у нама осећања лепога и зато међу њима не може бити сукоба. Само кад је реч о науци и уметности и о истинама до којих оне долазе, онда не треба губити из вида то, да се наука својом идејом распростире само на спољни, а уметност поред тога и на унутрашњи део живота, јер нам одржава цео живот — и објективан и субјективан, и онај који има и онај који нема сенке и наличја лица свога.

Али, и ако је у принципу то тако, ипак зато уметност не може по утицају и значају своме у човечанству ни из далека да се упореди са науком. Откуда је та чињеница и због чега она постоји? Одговор је, чини ми се, врло прост.

Кад бисмо, на име, хтели у слици да изразимо и науку и уметност, онда би се могло рећи ово: наука, то је једна огромна пирамида која се стално у основи шири и која се стално у вис пење — пирамида у којој су векови, кроз све епохе и све периоде, из свих крајева и свих кутића земаљскога шара изразили и оцртали исте тежње и исту мисао.

Друкчија, сасвим друкчија је морфологија уметности. У њезиној свету свака личност, — сваки песник, сваки сликар сваки вајар — чини једну целину, у којој је субјективни моменат тако јако изражен да о неком спапању тих целина ни говора бити не може. Уметност би се према томе могла упоредити са једним разгранатим планинским венцем у којем би се могли наћи, одвојени један од другог, сви могући облици планинске пластике — од висова који својим шиљком звездано небо парају; од огромних масива који читаве крајеве покривају, редом све до малих брда и трошних кртичњака који на њих налажу. А живот, који се само у изузетно светлим тренутцима одваја од коре земаљске, не само да никада својим током није избио у висине из којих би се могла видети цела пластика тога горостасног и величанственог венца мисли и душе, већ нам при повијању, пењању и спуштању свога тока затвара видике, тако да у томе венцу често ништа друго не видимо до мртве и незнатне умкице његове.

У науци, појава које прате живот држава, религија и уметности, нема. Она се не може разорити; она у том правцу

не зависи од времена и простора; она не зависи од група на које се човечанство поделило; она не зависи од личности које су је стварале, јер и оне, чак и највеће и најсветлије, улазе у оквир целине, тако да она представља једино културно добро које је створило хармонију у мисли целога човечанства.

Због тог универсалног карактера свог можда ће наука једнога дана моћи повезати човечанство у једну потпуно хармоничну, кохерентну органску целину.

Досад се тежња за стварањем такве целине појављивала историјски само у великим нацијама и великим религијама, и та би се појава, чак са гледишта светог егизма, могла и психолошки објаснити. Тог егизма у науци нема, и ако би њој било суђено да једнога дана такву целину створи, она би тим без сумње повукла најкрупнији потез у моралном прогресу човечанства и дала најлепше обележје унутрашње хармоније у цивилизацији његовој.

Ту хармонију ми данас назиремо тек у далекој будућности, и хоће ли до ње катгод доћи или не, то не знам; али једно знам: знам да је човечји дух утврдио хармонију у системи наука; знам да она према данашњем стању науке постоји у концепцији нашој о природи и да се она услед те концепције јавља и у погледу нашем на свет.

Филозофија је у великој књизи природе „*scritta in lingua matematica*“, каже Галилео Галилеи. А Кант: „У свакој науци има онолико науке у колико у њој има математике“. Да видимо може ли то бити да једна наука себе органски веже за све остале науке, и откуда то бива да само она својим кључем може да отвара ризнице у које су разне науке покопале тајне које би им каткад нема и неповерљива природа открила.

Јасно је да се природа не може схватити без појмова. Али ти појмови — због тога што нам се стварност јавља у разним облицима и изразима — нису и не могу бити истога обима. Има их који обухватају све што мисао може да прими у свој оквир, а има их и таквих за које је везан само мали број појава и израза природе. Али, шта је природа?

То што ми природом зовемо, то је свет око нас и свет у нама; то је бесконачни хаос и у њему, најпре, чаробан један сплет најразличнијих појава — од огња који пали и раздире утробу земаљску, од осеке и плиме, од шарне дуге и кретања звезда до треперења наших живаца и толико значајних и тајанствених манифестација наших нагн; и то је, даље, вечно појављивање, кретање, привлачење и одбијање безбројних бића разних облика и најразноврснијих особина — од сунаца што у сјају своме бљеште по своду небеском до сићушних микроба, ћелија и мртвих минерала који су око нас и испод нас.

У тај хаос је људски дух стварањем и сређивањем појмова и систематском поделом њиховом у групе, хтео да унесе

ред — он је, другим речима, тај хаос хтео да објасни науком. На тај начин постале су из разних група појмова разне науке, а из ових и разни системи њихови, у којима би оне биле сложене и распоређене с једне стране по унутрашњим везама које међу њима постоје, а с друге стране по комплекситету појава које оне испитују. Тих система има много, али је између њих у класификацији Огиста Конта најбоље изражено и најрационалније изведено јединство науке.

У врху научне пирамиде Контове налази се математика, као најапстрактнија наука, која ни од једне друге не зависи. Одмах испод ње долази астрономија — наука већ конкретнија, али ипак зато наука врло општа. Испод астрономије стоји физика, за њом долази хемија, која још дубље залази у област конкретног и реалног — дубље по томе што, улазећи у унутрашњу природу тела, иде за тим да објасни и конституцију саме материје. Али, ма колико да су разноврсне и комплексне оне појаве које су везане за материју, ипак су још разноврсније и комплексније оне које живот прате. Отуда из физике и хемије, у системи Контовој, долази биологија, која појаву живота не може протумачити без физике и хемије, а иза биологије социологија, као наука која испитује појаве колективног живота, и која би по томе била и најконкретнија и најкомплекснија од свих наука.

То је Контов систем наука. На први поглед види се да тај систем није савршен и да у њему има много празнина. Због тога се покушавало и покушава се да се он у нечем измени и допуни. Али оно што је у тој класификацији главно, то је принцип из кога је она изашла, а тај се принцип, изгледа, не може мењати, јер је јасно ово: да у системи која иде за тим да науке органски веже у једну целину, те науке не могу бити координиране. На против, оне у тој системи морају хиерархијски зависити једна од друге, тако да се према комплекситету појава и објеката на које се оне распростиру, прелаза из једне у другу логички врши.

Хоће ли се при дну, у основи својој, поменута пирамида моћи ширити или не; хоће ли, другим речима, социологија бити завршни део у развоју људске мисли или не; да ли у склопу те пирамиде треба да буде и других наука осим оних које је Огист Конт побројао, или да ли ће — као што при данашњем развоју науке изгледа да ће бити — и неких од оних наука које се у Контовој системи налазе можда из те системе нестати — то све има секундаран значај у оном тренутку кад себи постављамо питање о хармонији која треба да се јавља у системи наука, то јест, кад постављамо себи питање о томе да ли је могуће погледе и теорије разних наука сјединити у једну мисао, и, ако је то могуће, која је међу наукама та која би најлепше, и можда међу свима и једина могла то јединство изразити и оцртати.

Да се хемија наслања на физику; да се биологија без физике и хемије не може ни замислити; да социологија није ништа друго до биологија колективних социалних органа — то сви знамо. Физика је дакле, као *scientia scientiarum* међу природним наукама, за себе органски везала и хемију, и биологију и социологију, а кад се то има у виду, онда, мислим, није тешко утврдити да те науке имају органских веза и са математиком.

Може ли се, на име, замислити физика без математике? Одговор на то питање није тако прост и на њему се, чини ми се, треба мало задржати. Обично се каже: до закона се долази искуством; и то је у опште тачно. Кад физичар хоће да објасни неку појаву, он је мора проматрати, а проматрањем и размишљањем долази се до искуства. Али само искуство није довољно да се нека појава потпуно схвати и објасни. Нама треба закон, треба нам нешто што је много шире, много општије и много тачније него искуство. Јер, описати једну појаву у целини; пропратити тачно цео њезин ток; ухватити и обележити све мене кроз које је она прошла, и моћи увидети да је свака манифестација њена последица оне која се непосредно пре ње јавља и узрок оној која ће се непосредно иза ње јавити — све се то не може исказати обичним језиком, ма како и ма колико тај језик био леп и савршен. За све то потребан нам је много савршенији језик, језик којим људи не пишу и којим они не говоре; језик који у оцртавању и исказивању неке мисли, својом јасноћом, концизношћу и тачношћу далеко, далеко наткриљује моћ изражавања највећих песника и најдубљих мислилаца — треба нам, једном речју, језик математике, тај неми језик који једини у својим формулама уме да ухвати, прими и протумачи мистериозни шапат неме природе.

Кад један обичан човек хоће да ухвати дубљу везу међу стварима, он их, колико му то допушта моћ његових чула, упоређује по оном што је у њима заједничко: по боји, по тону, по светлости и спољном облику. Тако радећи, он по аналогијама до којих би тим упоређивањем дошао, генерализира и долази тада често до убеђења да у тим стварима, и поред све разноликости у спољним цртама њиховим, има дубљих, унутрашњих, скривених веза којима би била оцртана каква таква појава узајамности и хармоније.

Али, он то чини само у границама моћи слабих и неразвијених чула, а те су границе уске и у њихову оквиру не би му, примера ради, ни на ум пало да затражи дубљу везу између светлости, топлоте и електрицитета. Те везе могао је пронаћи само математички дух, који је, „презирући“ материју и ограничавајући се само на форму, могао да открије дубоке аналогије у токовима и природи сасвим различитих појава. Откривши те аналогије, тај је дух у привидно сасвим раз-

личитим токовима различитих процеса — у токовима које никада нико видео није; у токовима које нико не види и које никад нико видети неће — својом речи, својим законом, својом формулом утврдио да у целом објективном свету, да у оном свету на који се распростиру наш разум и наша чула, постоји најдубља хармонија. Та хармонија била би дакле „једина објективна стварност и једна и једина истина до које се може доћи“.

Тражити од науке да ту хармонију утврди и изван границе феноменалног света, мислим да није могуће. И хоћемо ли рећи *ignoramus* и *ignorabimus*, као што је то био рекао Du Bois Reymond, или ћемо рећи: *Знамо и верујемо да се објективна стварност може прозрети*, то зависи само од схватања које о науци имамо.

И, ако је проблем науке у овоме: решити питање о пореклу и правом бићу ствари, то јест ако је њено да каже откуд је и шта је живот, откуда светлост, топлота и електрицитет, онда се може рећи: *ignoramus ac ignorabimus*.

Јер, претпоставимо да смо потпуно објаснили све појаве феноменалног света; претпоставимо да смо у нашој свести, како било, оцртали слику целе насељене; да смо бесконачну разноликост која се у њој јавља, свели на вариације једног јединог медиума, који ми етром зовемо и којим би она била скроз и скроз прожета; претпоставимо да смо исписали историју њезину до атома, из којих се материја састоји; претпоставимо, даље, да се и ти атоми не разликују по унутрашњем бићу свом, већ само по броју, распореду и кретању монада; узмимо, даље, да смо показали како су се ти атоми под утицајем гравитације прикупили у магле и како су из ових постали организовани системи светова и безбројна насеља сунаца и њихових сателита; и пођимо и даље, па рецимо да су се ти атоми везали у живе органске творевине, и замислимо да смо показали како су из ових у даљем поступном развоју, током не знам коликих мириада година, постали они — најбољи међу највећима и највећи међу најбољима — који о томе мисле.

Кад би се све то претпоставило и кад би се узело да је све то постало апостолатом и јеванђељем науке, ни тада систем природе не би био завршен, јер би и у том случају још за увек остала отворена два питања која се не могу решити: питање силе и кретања, и питање каузалне везе која постоји између духовних процеса и материјалних услова живота. Једном речју, област у којој би, при поменутом задатку свом, наука могла природу проучавати и схватити, била би још за увек омеђена двема границама које она не може прећи, и зато би се тада могло рећи *ignoramus ac ignorabimus*. Изван тих граница наука нема објективну вредност; али ако она изван тих граница ту вредност нема, она нема права ни негирати вредност онеме што иза њих стоји.

С друге стране можемо рећи ово: ако је задатак и циљ науке у томе да пуну светлост баци на унутрашње и најдубље везе које постоје између појава феноменалнога света, онда *ignoramus* а нема, и тада нема области којом људски дух без остатка не би могао завладати.

Само, поставити прву тезу, мислим да није могуће. Јер, и кад би било неког који би у једном тренутку знао право биће ствари, и тај то биће не би могао никаквим речима оцртати. Већ при првој речи којом би покушао то да учини, велика концепција његова би се изменила, јер „природа — каже Гете — није систем; она живи и она је живот и извирање из једног непознатог центра и струјање према једној области чије се границе умом не могу досегнути“.

Познато је да је XVIII век у пуном смислу те речи био век науке. После појаве Њутнових начела — мислим на *Philosophiae naturalis principia mathematica* — наука је тако рећи у лету освојила толике области мисли да се почело веровати да нема ни једног проблема који она не би могла решити.

И тада се и међу највећим научницима говорило оно што ни дотле, ни после тога, нико никад није рекао: „Пођите унапред и доћи ћете до вере“ — то је био говорио D' Alembert или неки други Француз. Према томе није какво чудо што се тада почело веровати и у то да ће се неком формулом — неком „светском формулом“, системом диференцијалних једначина — моћи и крајњи проблем света обухватити и решити.

У новије време покушали су еволуционисти — у Енглеској Spenser и његови ученици Stephen Lislie, Clifford, Barratt, miss Simcox; у Немачкој Wundt; у француској Guau — да одреде ток човечанства у будућности према кретању његову у прошлости и садашњости. Али то све бледи према оној великој концепцији коју су имали научници XVIII века о бићу природе и манифестацијама њезиница у прошлости и будућности.

Лајбниц је, на пример, мислио да би некакав врло развијен, али ипак зато ограничен дух, могао унапред докучити све што ће се у неком одређеном времену у свету десити.

За такве људе који би гледали унапред или уназад до којих било граница — за те нове пророке — било би по Даламберу „васељена само једна чињеница и једна истина“.

Али ни Лајбниц, ни Даламбер нису у томе правцу тако далеко ишли као Лаплас. Његова је замисао била оваква: кад би у само једном тренутку некакав дух могао једном формулом изразити све силе које се у том тренутку у природи јављају, и кад би он том формулом могао обележити и међусобни положај свих бића, онда би такав дух, рецимо „Лапласов дух“, могао схватити савршено кретања највећих тела небеских као и кретања најлакшег атома. Тај би Лапласов дух знао све: сву садашњост као и сву прошлост и будућ-

ност, и људски дух чије је савршенство тако лепо изражено у астрономији, био би само бледо налицје тога духа.

Тако је мислио Лаплас. Не треба рећи да људски дух никад у томе обиму и у тој дубини неће схватити природу, и у великој концепцији Лапласовој остало је само тачно то да је тај дух збиља своју величину и своју снагу најбоље обележио у теоријама и теоремама астрономије.

Има две ствари, каже Кант, које у нама изазивају најдубља осећања: „звездако небо над нама и морални закон у нама“.

И збиља је већ у најстаријим историјским периодима — у доба Халдејаца — хармонични изглед звезданог неба изазивао у људи осећања о некој правилности у васељени. Али то је било само једно осећање и ништа више, и тек кад је Кеплер утврдио да се небеска тела крећу по елиптичким путањама — тек тада се почело веровати да небом владају закони. Од астрономије смо дакле научили да природа има своје законе, а то је била огромна тековина.

Међутим, ни Келлерови закони нису потпуно решили питање о хармонији васељене, јер се знало да има и пертурбација у кретањима звезда. Откуда те пертурбације и откуда тај нови хаос? На то питање одговорило се тек онда кад се из Њутнова закона о гравитацији извело да и те врло замршене путање пертурбираних звезда нису ништа друго до генерализиране елипсе, а тим се добило врло много. Утврдило се, прво, да у небу заиста влада хармонија, и друго, видело се да су природни закони тачни и да су они које ми у вечни кодекс тих закона уписујемо, приближни само зато што их довољно не познајемо. И што је главно: тек кад смо видели да се небо без поговора покорава законима, тек тада смо почели тражити и законе у природи која је око нас и у нама.

Али смо ми од астрономије научили још нешто, што је било од врло великог значаја по наша схватања у опште. Научили смо пре свега да нас чула могу и варати, и даље, научили смо да је човек много већи по моћи свога духа него по моћи својих чула.

До Коперника се мислило да се сунце обрће око земље, а кад нам је Коперник доказао да се креће оно, што би по схватању до кога смо чулима дошли, требало да буде у апсолутном миру, и обратно, да је оно непомично што је изгледало да се креће, тада је настала револуција у нашим схватањима, јер се видело како могу бити нетачни утисци до којих се само чулима долази. Да до те револуције није било дошло, ми поуздано никад не бисмо ни покушали да затражимо, а још мање бисмо могли да схватимо унутрашњу дубљу везу између разних и привидно само различитих појава у природи.

По чулним утисцима разликује се, примера ради, светлост и зрачење топлоте потпуно, а по ономе што данас знамо, стварне разлике између светлости и топлоте нема, или тачније, светлост и топлота разликују се само квантитативно, а не и квалитативно. Тако је наука принцип апсолутне хармоније која међу звездама влада, проширила на целу природу, и да ту хармонију нисмо били математичком анализом утврдили на небу, ми никад не бисмо били дошли до свести о најдубљој хармонији целе васељене.

Али није наука само утврдила хармонију у појавама феноменалнога света; она је учинила још нешто друго — она је учинила да се лепота хармоније, као последица њезиних резултата, појави и у погледима нашим на свет.

По развиту своје наука се данас налази у периоду синтезе разних праваца и струја — у једном периоду у коме конструктивни таленти преовлађују и у коме се погледи разних наука стапају једни у друге. Да током неколиких векова није било исполинског напора највећих мислилаца, до тога стапања и искупљења у јединственом схватању природе не би било дошло. А разлика у погледима на свет и природу била је током тих векова велика.

Оставимо на страну Бекона, Коперника, Кеплера и Декарта и ограничимо се само на период од последњих двеста педесет година — на онај период који почиње са светлом и великом појавом Њутновом, и који у завршном делу своје представља данашњи поглед наш на свет. Слика којом би природу некакав физичар у великим потезима оцртао средином тога периода — то јест на прелому XVIII и XIX века — била би од прилике оваква: свет се састоји, рекао би нам тај имагинарни физичар, из разних супстанција које се могу мерити; он би поменуо материју, која се услед хемијског афинитета и температуре јавља у разном облику и с разним особинама; маса би била основна особина материје — то би било нешто инкоменсурабилно, што се не може протумачити, и нешто што се не може ни смањити ни повећати; даље би нам он рекао, да се сва тела привлаче и одбијају по једном одређеном закону; да је топлота, можда, елеменат; да светлост постаје корпускуларном еманицијом; да постоје два електрична флуида, услед којих се у природи јављају неки феномени без нарочито великог значаја, итд.

У тај поглед на свет у коме нема хармоније, улази убрзо један нов моменат, који ће учинити да се он из основа измени. Појава интерференције светлости није се никако могла протумачити Њутновом теоријом еманиције. Да би и ту појаву протумачили, претпоставили су Јунг и Френел да се цела васељена купа у етру и да светлост није ништа друго до таласасто кретање етра. Међутим је Махвелл-ова електро-магнетска теорија светлости и ту концепцију изменила. Утврдило

се најпре чисто математичком анализом, па тек после и експериментом, да и светлост није ништа друго до електрично струјење.

Тим је већ теорија електрицитета добила велику важност, али је она својим значајем нарочито порасла тек последњих тридесетак година. Атомистичка и молекуларна теорија материје давала нам је обавештења о конструкцији материје. Међутим је електрицитет захватио и ту област, и данас има научника који кажу да је материја спољни израз електрицитета; да је она агрегат атома; да атоми нису ништа друго до системи монада; да монаде саме собом нису материја којом струји електрицитет, већ баш сам електрицитет; да рећи: „овде се налази атом водоника значи толико исто колико рећи: овде се врше одређени процеси“; да се атоми не везују један за другог хемијским силама сродности, већ електричним силама које се у струјењу своје покреравају Coulomb-овом фундаменталном закону електростатике; да се и системи атома мењају, као што се и све што је у васељени мења; да маса није праособина материје, да и она није непроменљива, и да то што ми масом зовемо није ништа друго до израз узајамних веза које постоје између електричних монада и етра, итд. Тако данас и хемија улази у оквир науке о електрицитету, и ако се може рећи да се још за дуго неће доћи до тога да се све хемијске појаве без изузетка објасне електрицитетом.

Таквим схватањем природе дошло се очевидно до хармоније и у погледу нашем на свет. „Панта реи“ — све тече, све се мења — тај принцип Хераклитов с једне, и идеја грчких атомиста о конституцији материје с друге стране — идеја по којој није у материји могло бити разлике међу последњим елементима физичке стварности — добили су свој најреалнији израз у хармонији, коју је наука математичком конструкцијом света поставила међу дисларатним природним појавама и чињеницама.

* * *

Данашња наука, по једном правцу своје, не признаје апсолутни простор и апсолутно време, и наша проматрања у простору и времену имају по њој само релативну вредност — релативну по томе што она зависе од тачке гледишта посматрачева. А кад она зависе од те тачке гледишта, то онда значи да се на чињенице гледа из перспективе, и док је чињеница реална, објективна и апсолутна, дотле је слика у којој се она у нашој свести оцртава, субјективна и релативна. Она према томе за нас апсолутну вредност нема, па стога ту вредност нема ни закон којим је она изражена.

У теорији релативитета покушано је да се природни закони формулирају тако да и они — исто тако као и чињеница на коју се распростиру, — буду апсолутни. У оквиру таквог

схватања науке о природи дошло се до објашњења и таквих појава природних које се раније нису могле протумачити, и наука о релативитету је на свом триумфалном путу решила многу загонетку и у своје откривењу објаснила многа чудеса. Али и она није могла и неће моћи решити целу загонетку и објаснити сва чудеса: јер свет у који наука продира мером, бројем и једначином, то није цео свет; то није свет који обухвата наш цео живот; то није свет који својом унутрашњом лепотом наше срце усталасава, диже и крепи; то није онај свет у коме може да се одговори и на питање свих питања: зашто живим, зашто се радујем срећи својих ближњих, зашто ридам за изгубљеном децом својом, и шта је смисао мога живота? То је половина света, истина сама собом велика и веома светла половина — али ипак половина и онај део његов у коме је и човеку, „трошној сламци међу вихорове“, дато да у себи може осетити моћ божанства и његове велике и вечне мисли. Тек две половине заједно чине за нас једну целину, и онима који негирају било једну било другу, нема места у заједници културног човечанства. Јер не треба губити из вида ову велику истину — истину која нам каже да „владу мрака“, умног и душевног, не може победити онај који се само својим знањем горди — не, ни из далека; њу исто тако и у истој мери, можда чак и више, побеђује и онај најмањи, најбеднији, најнезнатнији и најнепросвећенији по чијем срцу струји божанска мисао; а најбоље је побеђује онај који се својим духом толико уздигао да је по хармонији која влада у објективном свету могао осетити и хармонију субјективног света — побеђује је потпун и цео човек, какав је био и наш светитељ и просветитељ чију успомену данас с топлим пиететом сви прослављамо.
